



MEMÒRIES DE JOAN CAILÀ I DURAN

1931-1936

Onze anys tenia quan es va proclamar la Segona República.

Recordo que aquest canvi de govern fou viscut a casa i en l'entorn com una cosa esperançadora. Tindríem, es deia, un país més avançat; Catalunya, amb govern propi, podria avançar (econòmica i culturalment) i els treballadors viuríem millor ("millorarien els jornals"). A casa seguíem les notícies a la ràdio, pràcticament enganxats quan passava una cosa important. Escoltàvem Ràdio Associació de Catalunya.

Nosaltres vivíem al barri de Sant Pere, en un carreró anomenat Claveguera, motiu pel qual més tard li canviaren el nom pel de Mestres Casals i Martorell. És un carrer estret, que neix (o mor) al carrer de Fonollar i, després d'un tram curt, fa un angle recte i segueix en el seu tram més llarg, fins al carrer Sant Pere Més Baix. Era per aquesta forma d'ela que la mare deia que li faltava ventilació i que patíem més la humitat. Per això desitjava que poguéssim anar a viure al barri de la Sagrada Família, llavors en expansió.

L'endemà de la proclamació de la República vam agafar un taxi fins a la muntanya de Montjuïc. Volíem veure l'exhibició que feia l'exèrcit de l'aire, comandat pel cap de l'esquadra d'aviació, Felipe Díaz Sandino, com a homenatge a la República i com a demostració de lleialtat. De manera que aquest canvi polític va quedar associat en la meva memòria amb les piruetes que feien els avions a l'aire i amb la vista de la ciutat des de la muntanya, tan canviades avui dia, tant l'una com l'altra.

En aquella època es feia més vida de carrer. Els veïns ens coneixíem, la gent sortia als balcons, s'aturaven a parlar sense tantes presses... El nostre carrer era el nostre petit món i, en sortir al carrer Sant Pere Més Baix, era treure el cap a un món més gran. El carrer Sant Pere Més Baix era més ample i llarg, ple de botigues i cada dia hi passaven un munt de persones amunt i avall; seu també de centres concorreguts, com el centre Aragonès i un local d'Esquerra Republicana.

De les botigues del barri me'n recordo d'unes quantes. Una de Mantecados, al carrer de Claveguera; per cinc cèntims el més petit, i un ral el més desitjat pel seu volum, una mica més gran. També hi havia, al mateix carrer, una botiga d'anisats, la fàbrica dels quals era al Poble Nou; una bodega, on la gent anava a buscar el vi amb garrafes, i un forn, situat al fons del carrer. Tocant a la nostra escala, al número 25, hi havia una carboneria, on la gent anava a



proveir-se de carbó per a la llar. Al carrer Sant Pere Més Baix, just davant del nostre, hi havia la botiga de Can Fèlix, molt gran, de queviures i perfumeria, on per despatxar tenien tres taulells enormes; una barreja d'olors i de colors impressionants.

El carrer, llavors, era com una escola. El meu germà petit i jo estudiàvem al col·legi Sant Pere Apòstol, dels germans maristes, situat al carrer de Sant Pere Més Alt, l'altra artèria important del barri. En aquella època ja anàvem i tornàvem sols de l'escola cap a casa, pels carrers estrets. Guardo, encara, les medalles que ens donaven al col·legi per bona conducta i bones notes, de coure, amb un llaç i un imperdible, i les tinc a la mateixa capseta que les guardava la meva mare. I, contràriament a molta gent que ha estudiat en col·legis religiosos, haig de dir que no tinc cap record desagradable ni vam patir cap càstig corporal.

Els carrers del barri eren els nostres límits habituals. Des del nord, el carrer Sant Pere Més Alt, i fins al sud, el mercat de Santa Caterina i el carrer de Princesa; però el nostre centre eren els carrers de Claveguera i Sant Pere Més Baix. El carrer de Claveguera tenia, i encara té, una font, llavors d'aigua molt fresca. A les nits d'estiu sempre hi havia cua de gent amb càntrics per omplir-los. I aquella hora, si no érem al carrer, sortíem a seure al balcó, des d'on ens arribava el soroll de les converses. Sovint, quan s'apagaven els llums, se sentia soroll de càntrics trencats i més d'una baralla, per la cua o pel que fos. Les dones, a vegades, arribaven a les mans i la gent havia de separar-les.

La Via Laietana ja era un altre món a part, més imponent i menys segur. Tan ampla, amb les façanes monumentals i amb cotxes de continu. A vegades, provinents de la Via Laietana, on hi havia la Prefectura de Policia, recordo els sorolls de trets que sentíem. Eren les batusses, ens deien, entre els sindicalistes i la policia. També n'hi van haver de fortes al carrer Mercaders, on hi havia un local de la C.N.T. En aquest cas, els trets es van escoltar més clarament i tothom corria.

El meu pare era enquadrador d'ofici i treballava al barri de la Sagrada Família, al taller d'impremta i enquadració de Can Vidal; però a l'octubre d'aquell any, del 31, la casa féu suspensió de pagaments i el meu pare, com tots els treballadors, es va quedar al carrer. En aquells mesos eren molt freqüents els tancaments i acomiadaments, l'atur semblava que augmentava... Allò fou un cop, però sort que un conegut li facilità encàrrecs i, amb quatre coses, es va instal·lar a treballar pel seu compte, a casa mateixa. Lògicament, hi havia un problema d'espai. Passat mig any, ja al 32, va poder llogar un local al mateix carrer, al número 18. Un local interior, gran, amb unes petites finestres a la part alta de la paret del fons, que donaven al carrer Fonollar. Va aconseguir tirar endavant, ajudat pel meu germà gran i la mare. I sempre, al taller, hi havia un aparell de ràdio encès per fer-los companyia. Treballava per una casa



majorista d'objectes d'escriptori, situada al carrer Ausiàs March, anomenada Noguera i Vintró.

Algunes de les coses que llavors tenien més demanda avui dia ja són desconegudes, però aleshores estaven de moda i es venien molt bé: els carnets, unes petites llibretes de butxaca; els "novis", uns carpetes de format quartilla que, a l'interior, tenien una llibreta a cada banda, i les "vades", unes carpetes rectangulars, amb paper secant a la part superior, que es posaven damunt la taula del despatx dels caps perquè fessin de suport als papers que havien de signar.

També cosíem llibres. D'aquella època recordo els fascicles de la vida del polític Rafel Sánchez Guerra i molts altres, com per exemple el cada cop més popular Francesc Macià; també d'escriptors, com Unamuno. Després de cosir els fascicles, fèiem les tapes i el llom. Els enquadernàvem, però per fer els daurats de tapes i llocs, que alguns clients demanaven, no teníem suficient material i el meu pare els portava a daurar a un taller del carrer d'Aribau, a l'enquadernador Emilio Brugalla. El pare era un bon artesà i estimava el seu ofici, però no tenia mitjans ni temps per a intencions més creatives, "un enquadernador de pastetes", com diria, afectuosament, el seu company d'ofici i amic Emilio Brugalla, que intentava elevar l'enquadernació a la categoria d'ofici artístic.

De l'any 32, a més del nou taller tocant a casa, recordo dos esdeveniments polítics. Un és el fallit intent de cop d'estat del general Sanjurjo, a causa de les converses que escoltava arran de la seva detenció ("Tindrà pena de mort?", "A quants anys el condemnaran?", etc.). L'altre fet és la proclamació de l'Estatut de Núria. El dia de la proclamació semblava un dia festiu, molta gent al carrer, recordo la riada de joves, amb el mocador de la bandera catalana al coll, que passaven pel carrer Sant Pere Més Baix, plens d'eufòria i tocant timbals i tambors. La meva mare va anar a comprar una senyera per col·locar-la al balcó; gairebé en tots els balcons hi era.

El Nadal de l'any 33 fou quan morí el president de la Generalitat, Francesc Macià, que era un polític molt estimat. Vam anar fins a la plaça de San Jaume i impressionaven els revolts que feia la cua de gent que volia veure'l per últim cop. No vam fer la cua, però dos dies després, el dia 27, de nou agafàrem un taxi per anar a veure el lloc on estava enterrat, a Montjuïc, tot portant un bon ram de flors. Ens vam trobar una pila de gent, també portant flors i tota la tomba n'estava coberta.

L'any 34, amb catorze anys, vaig acabar els meus estudis al col·legi Sant Pere Apòstol i els meus pares em matricularen a una acadèmia del carrer de Princesa a estudiar Comerç, estudis que se suposava que em permetrien accedir a una feina més bona, de despatx, més ben pagada. Les anades i



tornades de l'acadèmia són un grat record perquè les feia sempre amb una noia. Els seus pares tenien un herbolari prop del mercat de Santa Caterina i la meva mare n'era clienta. Llavors, per un mal de panxa o un constipat utilitzava molt "les herbes". Quan dos anys més tard va esclatar la guerra, vaig deixar d'anar a l'acadèmia i, igual que la perspectiva d'una feina millor, l'amistat amb aquesta noia també es va esvaïr.

Però en aquell temps ni sospitàvem el que passaria després, malgrat les tensions polítiques que s'anaven accentuant. El dia 6 d'octubre fou un dia que els veïns de l'escala recordaríem durant temps, i no pels fets polítics que portarien al desmantellament de la Generalitat i marcaren la història del país, sinó per la petita anècdota que vam viure i que formaria part de la nostra història particular.

Després d'un dia de tensions, de veure escamots d'Estat Català i de sentir els trets entre ells i l'exèrcit des de Via Laietana, cap al capvespre hi havia una gran quietud. Els veïns estàvem reunits al carrer, parlant del que passava i del que podria passar... i un d'ells decidí treure el cap al carrer Sant Pere Més Baix; però just abans d'arribar-hi, va aparèixer a la cantonada la figura d'un sergent de l'exèrcit. En mirar-nos, vam quedar tots com petrificats un moment i de seguida, cames ajudeu-me, vam arrencar a córrer cap a casa (no fos cas que ens prenguéssim per un grup conspirador) i, entre empentes i corredisses, a les fosques, vam pujar l'escala i vam entrar cadascú al seu pis, tancant la porta ràpidament. El meu germà petit i jo esclafírem a riure, com si haguéssim viscut una pel·lícula còmica, i més haguéssim rigut si no fos per la preocupació de la mare per la desaparició del nostre germà gran que, amb les presses, havia anat a parar al pis d'uns altres veïns.

En aquella època, per anar fora del barri ens desplaçàvem a peu o amb autobús. A peu anàvem a la vila de Gràcia. Pujàvem carrer Bruc amunt, admirant els carrers amplis i les cases senyorials del barri de l'Eixample, tan diferents de les del barri. Caminàvem fins al carrer Llibertat, on vivia una tia nostra. Gràcia ens semblava com un poble, perquè alguns carrers tenien cases baixes, eren estrets i amb moltes places. A peu anàvem també cap a mar. Enfilàvem el carrer Montcada fins a sortir al barri del Mar, i cap a la Barceloneta. Hi anàvem per la platja, cosa que a mi i als meus germans ens encantava, o per acompanyar els pares als banys de Sant Miquel. Això ja no ens agradava tant, perquè mentre els pares feien el que s'anomenava "un bany de seient", nosaltres podíem estar una hora llarga esperant... Llavors no hi havia bany a les cases i anar als banys era freqüent.

Els diumenges sovint anàvem al teatre o al cinema. El meu germà petit i jo anàvem al cine Princesa, a la Via Laietana, a veure pel·lícules del Gordo i el Flaco, o del Carlos Gardel, que estaven molt de moda; la gent cantava "Por una peseta". El meu germà gran caminava fins al Paral·lel. Per una pesseta,



precisament, veia sarsuela al teatre Còmic, que és el que valia l'entrada general, que significava estar-se dret al fons de la platea. També anava a veure revistes al teatre Nou o a l'Espanyol, on triomfava la companyia del Josep Samper.

Quan sortíem amb els nostres pares anàvem al teatre Novetats o al Romea. El teatre Novetats era el preferit del meu pare, gran aficionat a la sarsuela i les comèdies. Recordo dues obres d'èxit del Santiago Russinyol: "Mis Barceloneta" i "L'auca del Sr. Esteve". Les sarsueles eren molt populars i tothom les taral·lejava. Un dia en què no se sentia bé el tenor o el baríton, al teatre Còmic, on feien "Molinos de viento", un del públic es va posar a cantar i tots l'aplaudiren. Al teatre Romea actuava la companyia Viladeví, amb les seves comèdies dramàtiques. "Això és per plorar", deia el pare. Anàvem al galliner, que se'n deia. L'entrada era pel carrer Mendizábal i, quan obrien la porta, tothom corria escales amunt per agafar el millor lloc dels bancs del fons. La meva mare coneixia el porter i, per aquesta raó, ens deixava entrar mitja hora abans de l'oficial i així podíem seure tranquil·lament als primers bancs. I així també era com vèiem el final de l'obra infantil que feien a la sessió anterior, la de primera hora de la tarda.

Una altra distracció dels diumenges era anar a veure familiars; anar de visites o rebre-les a casa. Agafàvem l'autobús, a prop de la plaça d'Urquinaona, per anar a Les Corts, a Horta o a Santa Coloma, però amb la particularitat que carregàvem amb una gramola! Just un any abans de la República, per Sant Josep, el dia del seu sant, el meu pare es va comprar una gramola, gran, de fusta. I amb la gramola i les plaques, que compràvem en una casa del carrer Boqueria, anàvem a casa dels parents per escoltar música i cantar, l'òpera de Carmen, Marina, etc. O tots ballàvem *pasodobles*, valsos, etc.

No havíem anat mai de vacances, ni quan el meu pare anava a jornal. Per això, quan venia el bon temps, els diumenges també sortíem fora de la ciutat. Agafàvem el tren per anar a llocs propers, a les platges de Badalona o Castelldefels, o a Vallvidrera o Gelida. La platja de Badalona la recordo amb les barques. A la seva ombra sèiem a menjar arròs a la cassola, que dúiem precisament en una cassola que transportàvem des de casa amb un mocador de fer farcells.

Al carrer de Sant Pere Més Baix hi havia una carnisseria i els amos organitzaven excursions d'un dia. La gent interessada s'hi apuntava i pagava l'import, i el dia assenyalat, de bon matí, sortia l'autocar del carrer Sant Pere Més Baix, davant la mirada del veïnat, que sortien als balcons i portes a acomiadar-nos. Un exemple: per 14 pessetes per persona vam anar a Castelldefels, Costes del Garraf, Sitges, Tarragona, Salou (on dinàrem, uns amb el dinar portat de casa, i altres anaven a la fonda) i Reus. El juliol del 36 havíem pagat una excursió a Andorra; ens feia una il·lusió especial, perquè era



a un lloc més llunyà, amb un paisatge diferent; però l'excursió no es va arribar a fer. Quan hi va haver el cop dels militars, els amos van suspendre-la i van haver de tornar els diners a tothom.

Això va ser el primer contratemps d'uns fets que més endavant ens van anar capgirant la vida. Ja des de les eleccions del 36, la tensió havia crescut. El meu pare, catalanista i d'esquerres, estava afiliat a Esquerra Republicana de Catalunya. Hi va haver alegria, al febrer, quan guanyaren les esquerres i es restituí la Generalitat. De nou tornàrem a penjar la senyera al balcó, com tanta altra gent.

Un dia el pare arribà a casa amb la vara d'alcalde de barri, ja que la Junta Electoral del partit li havia atorgat, però la mare va dir-li que no volia que es dediqués a fer política, que prou feina teníem a casa, i que encara ens duria problemes. La cosa va acabar que el meu pare i ella van anar a la seu del partit per renunciar al càrrec, que llavors van atorgar al senyor safaretger, és a dir, a l'amo d'uns safareigs que hi havia en uns baixos del carrer de Claveguera, on les dones anaven a rentar la roba.

Quan va haver-hi el cop d'estat, no ens imaginàvem una guerra tan llarga ni el que això comportaria.

1936-1939

Els primers dies els recordo confusament. Pendants de la ràdio, de la premsa... El meu pare, per idees, era proper a "La Fraternitat", però comprava el diari "La Vanguardia" per complaure al meu germà, entusiasta de les fotografies que treia aquest diari. La primera fotografia, a tota pàgina, fou la del dia 27 d'octubre (una fotografia enorme amb el rei i el general Primo de Rivera). Totes aquestes imatges, tan preuades per ell, les guardava ordenadament, i així ho va seguir fent fins a la jubilació.

Aquests primers dies hi havia barricades a la Via Laietana; se sentien els trets; també des del carrer de Mercaders havíem vist grups de milicians i, de cop, persecucions i tothom a córrer. No gaire més, perquè la mare ens prohibí sortir del barri. A Barcelona perderen els militars, però aquests s'assentaren en diversos llocs d'Espanya, i de seguida vam comprendre que començava una guerra. A la ràdio ens ho acabaren de confirmar els discursos del president Azaña i de Lluís Companys. La incertesa començava...

Van iniciar-se les persecucions, incontrolades, cap a la gent de dretes. La mare tenia un cosí carlista, dels requetès, que sortí que poc abans d'esclatar la guerra s'havia traslladat de barri, del Clot a Sants, i que ja no va poder tornar al



Clot, en assabentar-se que l'estaven buscant. També molts amos de fàbriques i tallers grans fugien o s'amagaven. Els treballadors, per iniciativa pròpia o perquè no tenien més remei, procuraven tirar endavant la feina, que va disminuir. El taller pel qual el pare rebia els encàrrecs, Noguera i Vintró, era d'uns vuit o nou treballadors. El Sr. Noguera es féu fonedís i el Sr. Vintró es va quedar a la ciutat i encara que, en aparença, els treballadors portaven el taller, com en molts altres casos, era el Sr. Vintró qui assessorava el treballador encarregat, el Sr. Badia, un bon amic del meu pare i veí del barri. Nosaltres ens vam quedar gairebé sense demandes, i sort vam tenir dels encàrrecs que ens feien els magatzems del Sepu, sobretot de carpetes de dibuix.

L'any 37 fou un any dur. El meu pare, encara que no ho digués obertament, començava a veure difícil el triomf del govern, sobretot en veure l'ajuda dels alemanys i italians als nacionals. Les notícies que ens arribaven no eren bones: la caiguda del nord a mans dels nacionals i al maig, a Barcelona, l'enfrontament entre el govern i les milícies. De nou s'ompliren els carrers de barricades, de nou els trets i sorolls des de la Via Laietana. "Això és com la Setmana Tràgica"; "les esquerres, sempre dividides"; "amb la prefectura tan a prop sempre estem amb l'ai al cor", es queixava la mare. El meu germà gran, malgrat les prohibicions de la mare, sortia a voltar per veure-ho, tot i que després no ho deia.

El que ens afectà més, però, en el dia a dia, fou la falta de menjar i l'inici dels bombardeigs sobre la ciutat.

El primer atac, al febrer, ens va agafar ja acabats de posar al llit. Llavors ens allitàvem d'hora, i també ens aixecàvem d'hora. Sentírem un soroll molt fort i com una explosió, després, les sirenes. La mare s'arreglà i fou la primera que sortí al balcó; els veïns també sortiren. "Què ha estat?". "Un avió —es deien—deu ser un avió enemic volant baix...". No ho acabàvem d'entendre, però vam tornar al llit relativament tranquils. L'endemà ens assabentàrem de la tragèdia: un bombardeig amb més de deu morts i ferits.

I van continuar. Arribaren les recomanacions oficials. Sempre sonaven les sirenes cap a la nit, a vegades a mig posar-nos al llit. "Al refugi! Al refugi!", dèiem tots. I tots els veïns de l'escala baixàvem a l'entresol, a les fosques; a vegades ens trobàvem tots amb la roba de dormir. Molts nervis i molta por, al principi, i després ja més mecànicament, amb moviments més ràpids i controlats. Entre els carrers Metges i Fonollar es va construir una mena de refugi, però als pares no els va semblar mai un lloc prou segur.

També era un problema l'escassetat de menjar; els esforços que havia de fer la meva mare perquè ens arribés a tots. El meu germà petit i jo ens aixecàvem molt d'hora, abans que obrissin el mercat de Santa Caterina, per ser dels primers a la cua. A les 7 del matí els encarregats municipals obrien les portes



de ferro i una multitud de gent entrava de manera tumultuosa, de manera que els encarregats s'havien de protegir amb les mateixes portes per no ser aixafats per aquella tromba humana. Una estona abans d'obrir les portes, la cua desapareixia i allò era un munt de gent atapeïda, i quan les obrien, es produïa una veritable estampida. A les parades, el menjar s'acabava ràpid i el meu germà i jo fèiem el que podíem.

El germà gran es va oferir per ajudar l'amo d'una botiga de queviures del carrer Álvarez de Castro. Era una botiga gran i cada matí, quan l'obria, es trobava amb les baralles de la gent que hi havia fent cua al carrer; alguns des de la nit. A canvi de donar números i ordenar la cua, l'amo li donava paquets de menjar.

A finals del 37 el meu germà gran fou cridat a files. El destinaren a Tortosa, a oficines. Des de Tortosa ens enviava tots els paquets d'arròs que podia, a través del missatger, i anàvem amb el pare a recollir-los al carrer Rec Comtal. Després l'enviaren a Còrdova, al poble de Pozoblanco. "Que lluny!", deien els pares.

El dia 17 de març del 38 havíem passat mala nit, perquè les sirenes havien sonat diverses vegades. La meva mare va anar d'hora a comprar, al mercat de Santa Caterina. Nosaltres érem a casa.

Era al mercat quan sonà la sirena i caigueren les bombes; algunes van esfereir tothom, perquè se sentiren molt a prop. Quan anava cap a casa, una veïna li va dir: "No ho saps? Han caigut dues bombes al teu carrer, hi ha cases ensorrades...". La mare quedà esglaiada, deixà el cistell a terra i arrencà a córrer, tant com va poder, perquè les cames li fallaven. Al nostre carrer, la nostra casa estava intacta, però hi havia dues finques mig ensorrades pels impactes, i una d'elles era el número 18, on teníem el taller d'enquadernació. Entre la runa i la pols veié algunes màquines i estris encara sencers; altres, ensorrats. Va córrer cap a casa.

Érem a casa. Quan sonaren les sirenes ja se sentiren de seguida les explosions molt fortes, la tremolor tan a prop i tan fort que vam quedar immòbils, com paralizats. El meu pare fou el primer en sortir al carrer. Al principi, tot era tan confós i després s'adonà que la part posterior del taller estava enfonsada, mig destruït i tot aixafat de runa i pols... i crits i corredisses de veïns. Quan es van trobar amb la mare gairebé no podien parlar del disgust, s'ofegaven... Nosaltres vam baixar llavors. Em quedà gravada la imatge de com van quedar les dues figures dels sants que teníem al taller: San Pancraci, salut i feina, totalment esberlada; i la de Sant Antoni, sencera, però amb un braç trencat.



Al número 25 havia caigut també una bomba, de resquitllada, i no havia esclatat. Estàvem vius de miracle! Els veïns estàvem atònits perquè fins aleshores, i no sé per què, sempre ens havíem sentit segurs.

Alguns desapareixus s'emportaren alguns llibres i eines del taller... El meu pare es barallà amb un lladregot d'aquests per recuperar-ne un i quasi van acabar a mastegots; sort d'un veí que, en venir per ajudar-lo, el féu marxar. *Espanya històrica*, d'Antonio de Càrcer de Montalbal, d'edicions Hymosa, encara el conservo. Un o dos companys del partit del meu pare, del barri, l'ajudaren a emportar-se els llibres a casa i vigilaren que no hi hagués més robatoris, però ens adonàrem que ens havíem quedat sense poder treballar. Al migdia, un altre cop, més bombardeigs. Aquella tarda els pares, com molt altres veïns, van haver d'anar al dispensari del final del carrer, just tocant a l'Arc del Triomf, per treure's l'esglai i els nervis del damunt. Altres veïns van anar a la farmàcia Roca, del carrer Sant Pere Més Baix, perquè el farmacèutic també feia cures.

A la nit ens vam assabentar que les bombes del migdia havien causat una autèntica mortaldat a la Gran Via i aquella nit continuaren sonant les sirenes, i els pares decidiren que marxàriem de Barcelona. On anar? Que si Horta, d'on era la mare, que si Cornellà, on tenia família el pare; finalment, decidiren que a Horta i que l'endemà mateix ja faríem els preparatius per anar-nos-en.

El pare buscà un carretó i així començaren els viatges des del barri de Sant Pere fins a Horta. N'haguérem de fer uns quants, amb el carretó ple per emportar-nos el que podíem... Però moltes coses les vam haver de deixar. El pare s'endugué el que va poder salvar del taller, però, a part del que havia perdut, algunes màquines no va poder endur-se-les a causa del volum (la guillotina, la cisalla...). Feia uns set anys que, en quedar-se sense feina, havia muntat el taller, i ara ho havia perdut pràcticament tot... No érem els únics que fugíem de la ciutat aquells dies. Pels carrers de l'Eixample amunt vam veure més famílies, amb els carros plens.

A Horta ens acollí la cosina de la mare, la Pilareta, i passàrem uns dies al seu pis, amb el seu home i els dos fills. Però no podíem continuar allí, era un enrenou tanta gent... Sort que el germà de la Pilareta, el Lluís, ens oferí casa seva. Ell era solter i tenia un forn, però ara, amb la guerra, el tenia tancat. A Horta, de quatre forns, només en funcionaven dos, i tots els forners hi treballaven.

Així, vam poder viure a casa seva, i al forn tancat, el pare intentà, poc a poc, organitzar el taller de nou. Ell sempre havia dit que Horta era un poble ple de pujades i baixades, però ara agrai la tranquil·litat. Amb el temps valorà també el bon clima, l'aigua tan bona... Jo encara no m'havia acabat d'acostumar, quan a final de mes o principis del següent em cridaren a files.



Just aquell mes de març havia fet els divuit anys... A casa, era el pare el que tenia els seus ideals polítics, encara que dos fills al front en una guerra que veia perduda... La mare rondinava de les desgràcies que portava la guerra, i el meu germà i jo vam anar al front amb l'ideal de sobreviure i tornar.

Vaig anar a parar a Sitges per fer la instrucció; després a Barbens, a la reraguarda, i a l'hivern m'enviaren al front de Lleida, a Cubells. A les nits recordo les converses amb els soldats de l'altre bàndol: "Passarem"; "No passareu. A veure, quin dia?". "Això no es diu", etc. Però això ja és una altra història. Sabia que els pares se sentien més segurs a Horta, malgrat la precarietat.

Quan va venir la desbandada, els soldats parlàvem entre nosaltres de què fer... Uns deien d'anar a França, on podríem viure millor. "Aquí seriem fets presoners, o ves a saber...". El que ens podia passar donava pas a un munt d'especulacions... no sabíem què fer. Jo vaig tenir una idea clara: volia tornar a veure els pares i germans i preferia ser fet presoner o el que fos a casa, que anar a França. Així que un dia, amb un senyor de Sabadell, que per l'edat podria ser el meu pare, iniciàrem junts el viatge de tornada; ell cap a Sabadell i jo cap a Barcelona.

A Sabadell ens acomiadàrem, després d'un viatge a peu des de Cubells. I jo vaig continuar per la carretera de Cerdanyola. Vaig arribar a Horta el dia 24 i per la carretera de Sant Andreu, direcció Girona, veia la corrua de soldats que marxaven.

Vaig anar directament a casa dels pares. Arribava amb els peus desfets, cansat i, el pitjor de tot, amb una coïssor que no em deixava viure, perquè anava ple de polls i la manta de soldat, que durant tot el viatge em protegí del fred, també era plena de polls. Una manta que tenim a casa i que fa pocs anys, quan vaig anar un dia al museu de Gandesa amb la meva filla, en vaig veure una d'igual, exposada a la sala on hi havia els estris habituals dels soldats.

Els nacionals entraren a Barcelona el 26 de gener i a Horta, el 27. Nosaltres ho vam viure esperant la tornada del nostre germà i buscant de nou un habitatge per instal·lar-nos, ja que el nostre cosí, en Lluís, en acabar la guerra, volia tornar a obrir el forn i, per tant, no podíem continuar vivint allí.

1939-1945

El pare buscava ràpidament. Li van parlar d'un local, gran, situat a la plaça de Santes Creus. La mestressa vivia a Sabadell i el pare hi va anar per fer tractes. Així és com va poder llogar aquell taller, per 20 duros al mes. Era un taller gran, de sostres alts, d'un sol pis, però amb unes escales adossades a una paret



lateral, que donaven a un passadís estret que comunicava amb tres habitacions.

En aquest local vam instal·lar el taller d'enquadernació i fou també el nostre habitatge durant disset anys, fins que el pare va poder comprar una casa al barri. Més tard vam poder comprar-lo, però els anys 60, amb les obres del metro d'Horta, l'Ajuntament ens expropià i de nou haguérem de buscar un altre taller pel barri. En aquells moments ens acomodàrem tan bé com poguérem, situant les nostres habitacions particulars a les cambres de dalt i la cuina i el menjador en el mateix espai que el taller.

Era a la plaça Santes Creus, 15, i tenia una entrada pel carrer Tajo, número 16. Avui dia és un espai pla i buit, que deixa la plaça més oberta. El pare tornà a treballar per la casa Noguera i Vintró, i també per la casa Vila Sivill, amb seu al carrer de Roger de Flor, també d'objectes d'escriptori. Tingué molta feina. El taller el muntà el més ràpidament que va poder; el fuster de la plaça li féu els taulells de fusta que necessitàvem i comprà de nou la maquinària i, amb el temps, fins i tot una màquina de daurar.

Encara no havíem acabat d'instal·lar-nos que, el mes de març, cridaren els de la meva quinta per fer el servei militar. No sabíem què em podria passar, si podia ser arrestat o empresonat per haver estat al front republicà. Al pare li digueren que necessitava dos avaladors, és a dir, dos persones que signessin un document conforme no era contrari al nou règim polític.

La mare va recórrer a l'alcalde del barri, d'Horta, ja que ella havia nascut a Horta i coneixia la seva família. I el pare a un comerciant, d'una botiga molt gran de plats i olles, del carrer Sant Pere Més Baix. En aquell moment, com es deia, es necessitaven influències i avaladors per a gairebé tot; molts homes els necessitaren simplement per poder tornar a treballar.

Així que vaig marxar de nou, també el mes de març. El mes següent, a l'abril, arribà el meu germà gran a casa, com jo, ple de polls. De Còrdova a València va anar com va poder i a València va agafar un tren fins a Barcelona. Jo ja no hi era i no el vaig poder veure fins al desembre de l'any següent, del 40, quan vaig acabar el meu servei. Primer m'enviaren a Zamora; després vaig tornar a Catalunya, a prop de la Seu d'Urgell, per anar després a Elizondo (Navarra) i d'allí cap a Madrid. A Madrid vaig acabar el servei militar, perquè vaig tenir la sort que un alferes em donés l'alta provisional per curt de talla. Això sí, la provisionalitat aquesta m'obligava a anar cada any a una revisió. M'havia de presentar a la Tinència d'Alcaldia (a la Rambla de Santa Mònica), de l'Ajuntament de Barcelona, i això feia que la meva mare, esverada per si havia de tornar a marxar, em mesurés el dia abans a casa, i fins i tot em col·locava damunt del cap els llibres més gruixuts que trobava al taller, com per evitar un



possible centímetre de més. De manera que quan l'any 45 em donaren l'alta definitiva, em vaig alliberar de tot aquest ritual de cada any.

L'any 39 vaig estar uns dies a Horta, de permís, i recordo un incident. A la plaça de Santes Creus, cada dissabte, des de les 10 fins al migdia, venien els joves de las Juventudes Falangistas i formaven davant l'Ajuntament i es posaven a tocar els tambors, i aquest so el teníem tot el matí. Hi havia un veí que vivia a l'altra punta de la plaça on érem nosaltres, un senyor gran que patia dels nervis i la senyora del qual tampoc no estava gaire bé. Aquell matí la senyora patia mal de queixal i es va posar tan malament amb el soroll dels tambors que l'home va baixar a la plaça a dir que la música s'havia acabat i que prou. "¡Aquí quien manda soy yo!", li va contestar el cap de la formació, i tots dos van acabar a mastegots. Van sortir alguns veïns i alguns metges del dispensari, que hi havia a l'edifici de l'Ajuntament, a intercedir per l'home: "Però que no veieu que no està bé!". El cas és que se'l van endur al local de la Falange, situat entre la plaça Eivissa i el carrer d'Horta, per parlar amb el cap de Las Juventudes. No sabem què va passar exactament, o jo ja no ho recordo, però el cas és que els concerts de tambors es van acabar poc després i es traslladaren al Turó de la Peira.

Al taller hi havia feina i tots treballàvem, però havíem de treballar molt per poder fer front als pagaments i al menjar, fins i tot els diumenges. Per menjar necessitàvem comprar les cartilles de racionament de la Delegación de Abastos, a la plaça Palau. Era una cartilla per persona i, en anar a comprar, el botiguer es quedava els cupons corresponents; a cada un li corresponia una quantitat de menjar determinada. Amb allò no en teníem prou, haguéssim passat tanta gana... De manera que la resta l'havíem de comprar més car, al mercat negre, que se'n deia; a darrere mateix del mercat t'ho venien.

No ens podíem queixar, perquè eren èpoques en què hi havia gent que s'ho passava molt malament, i nosaltres estàvem tots junts. Al costat del taller, al carrer Tajo, hi havia el col·legi de les dominiques dels pobres, que després passà al carrer de Chapí (el dels rics era, i encara és, al carrer de Campoamor), i allí s'organitzà l'assistència social. La gent que llavors estava més desemparada feia cua per anar a buscar el ranxo per menjar (arròs, col, moniatos bullits...). Després, aquest local es convertí en el taller del senyor de les cintes, el Sr. Aguilar, que tenia betes i fils, cordons per a sabates i cotilles, i que tenia una bona amistat amb el pare.

En la petita plaça tots ens coneixíem. L'altre veí i amic fou el senyor Mariano, el de les serradures. Tenia un magatzem de serradures i les repartia en paquets per les cases, perquè llavors s'utilitzaven molt. També hi havia el senyor daguer, el nom del qual ara no recordo, que esmolava ganivets i tisores; i d'aquí venia l'amistat, perquè venia al taller per esmolar les tisores, i també la fulla de guillotina, i passàvem una estona conversant.



Era l'època de la Segona Guerra Mundial i s'estava pendent de com anava i de qui guanyaria o perdria. Alguns dels metges del dispensari anaven a la plaça d'Urquinaona, on hi havia el consolat anglès, que repartia uns impresos d'informació sobre la guerra, molt diferent de la informació oficial que rebíem del règim. Aquest impresos els portaven al taller del senyor daguer i aquest els repartia al Sr. Aguilar, al Sr. Mariano i al meu pare que, de vegades, es reunien per parlar-ne, però amb molta prudència, perquè eren temps de por.

Els diumenges a la tarda, l'única estona lliure de què disposàvem, els pares es quedaven a Horta i agafaren el costum d'anar al ball de l'Ateneu. Nosaltres, en canvi, ens n'anàvem a Barcelona, al cinema o al teatre, al Paral·lel, a veure revistes, *varietés*, al Victòria o al Còmic, "el palacio de la revista", s'anunciava, o al Talia, on triomfava la companyia i l'humor del Paco Martínez Soria. A Horta hi havia dos cines, el del carrer Horta i el de la plaça Eivissa, el cine Unió, però llavors preferíem sortir del barri i passejar després per Colon i Les Rambles.

Quan acabà la guerra, moltes esperances es truncaren perquè el règim continuà al poder. Però eren dies durs i gairebé tothom tenia algú a l'exili o empresonat. El pare volia que poguéssim tenir un lloc per viure, i no com llavors, que vivíem al local del mateix taller i, a més a més, la mare agafà Parkinson (el pare sempre ho atribuï al disgust del dia de la bomba) i li tocà fer un bon recorregut per metges i hospitals, perquè era una malaltia sense gaires solucions. Quan va poder comprar una casa al barri la va gaudir poc temps, perquè morí pocs mesos després i, al cap de poc, la mare. Llavors ja començaria una altra història de la meva vida. Han passat anys, però sempre he recordat bastant clarament tot aquest temps. A les meves filles, quan els explico coses, sovint començo dient: "Quan vivíem al carrer de Claveguera..." o "Abans de la guerra...".